

‘Âmil Kavramı

Nahiv bilgileri, cümle içinde ögelerin birbirini etkilemesinden kaynaklanan ‘âmil düşüncesini benimsediler. ‘Âmil nazariyesinin üç unsuru vardır. Bunlar; ‘âmil, ma‘mul ve ‘‘âmil, ma‘mul ilişkisinden etkilenen hareke’dir. Bu olgulardan hareketle cümle yapısını açıklamaya çalışmışlar, gramer kaidelerini oluşturmuşlardır.

Dil kurallarına felsefe ve mantık unsurlarını da katmışlar ve her şeyde bir sebep aramaya başlamışlardır. Bir olay varsa mutlaka onu yapan bir etken vardır. Bu prensibi kelime ve cümlelere de uygulamışlar ve bu şekilde ‘âmil nazariyesi doğmuştur.

Ancak ‘âmil nazariyesini tamamen felsefe ve Aristo mantığına dayandırmak kaynaklarda verilen bilgilerle uyuşmamaktadır. Çünkü ‘âmil nazariyesini ele alan ilk dilcilerden Sibeveyhî, tercüme faaliyetlerinin yeni yeni filizlendiği erken bir devirde yaşamıştır. ‘Âmil nazariyesini felsefe ve mantığa dayandırdığımızda Sibeveyhî'nin ve hocası Halil'in bu ilimlerden haberdar olduklarını söylemeyi gerektirir. Çünkü Sibeveyhî'nin *el-Kitâbı*'na bakıldığında hem kendisinin hem de hocası Halil'in, ‘âmil nazariyesinden bahsettikleri görülmektedir. Halbu ki hiçbir kaynakta bu iki dilcinin bu ilimleri okudukları yönünde bir bilgiye rastlanmaz. Ayrıca Halil'e ‘âmilin çıkış nedenlerinden olan illetleri Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin mi bulduğu sorulunca şöyle der: "Araplar selikalarına göre konuşurlar, cümleleri kurarlar ve bu illetler onların içinde gizli olarak bulunur. Eğer bu illetler onlardan nakledilmezse ben onların illetlerine dayanarak ta'lil yaparım. Bu rivayet Halil'in, illetleri Arap kelimelerine yani semâya dayanarak tespit ettiğini gösterir. Yunan felsefesi ve Aristo mantığına dair eserlerin tercümesi h. II. asrın ilk yarısında başladığına göre, Halil ve Sibeveyhî'nin tamamen habersiz olduğu söylenemezse de felsefe ve özellikle de mantığın etkisi, Halil ve Sibeveyhî'yi takip eden dönemlerde özellikle de Muberrid'den sonraki dilcilerde açıkça görülmektedir. Bu etki, tasnif, ta‘rif, ta'lil ve terimlere bakıldığında daha iyi görülür (Bulut, 2006: 63-64).

İbn Mada'nın ‘âmil karşıtı çıkışından sonra, konu etrafında yapılan tartışmalar çoğalmıştır. ‘Âmil tartışmasını kabul veya ret noktasından tartışmak doğru değildir. ‘Âmil soyut, zihnî bir tasavvurdur. Arap nahiv geleneğinin önemli bir unsuru olan ‘âmil kendi mecrasında anlamaya çalışmak gerekir. Chomsky'nin ulaştığı derin yapı kavramının bu türden bir olgu olduğu düşünülürse, konunun daha titiz bir anlayışla ele alınmasının gerekliliğini vurgulamak gerekir. Bu bağlamda modern dilbilimin verileri ile ‘âmil nazariyesini karşılaştıran araştırmalara rastlamak mümkündür.

‘Âmil, dilsel bir yorum sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Arap gramerinde ‘âmil anlayışının sonucu olarak hazif, takdîr, ziyâde, takdîm te’hîr, anlam aktarması, tahrif, istitâr, idmâr, fasl, i’tiraz, ta’lik, ilgâ, galebetu’l-furu‘ ale’l-asl, reddu’l-furu‘ ale’l-asl gibi konular gündeme gelmiştir. Nahvi yorumsamanın en riskli tarafı, i’râb kurallarına aykırı durumlarda aşırı te’vil anlayışıdır. Bu tür te’vil kuralın dışına çıkan bir aşırılık örneğidir. Metnin arkasında, söylenmemiş bir cümleyi tahayyül eder.

Nahvî yorumun ulaştığı bu noktadan dolayı ‘âmili inkar etmek doğru olmaz. Çünkü zaman zaman bazı dil üslûplerinde, anlamın çözümünde bu tür yorumların katkısı vardır. Modern dil bilim anlayışı, dil tahlilinde te’vili gerekli araçlardan biri olarak görmektedir. Üretici dönüşümsel dilbilim ekolü, söylenen sözün arkasında derin bir yapının olduğunu düşünür. Bu yapı, yüzeysel yapının anlaşılmasında katkı sağlar. Nahivcilerin ikincil anlam (المعنى الفرعي) olarak nitelediklerini, modern dilciler yüzeysel ve derin yapı kavramlarıyla çözmeye çalışmışlardır. Bu dilciler, derin – yüzeysel yapı ayrımıyla, yüzeysel yapıda ortaya çıkan gramatikal ilişkileri anlamaya çalışmışlardır. Derin yapının da içinde olduğu dil sistemi kurallardan teşekkül eder. Gramer kuralların dilin soyut yönünü oluşturur. Derin yapıya zihinsel dil olarak nitelemek mümkündür. Dilde, cümle yapılarından kaynaklanan bazı anlam belirsizlikleri ortaya çıkabilir. Bu Arapçada ليس terimiyle ifade edilir. Yüzeysel yapıdan kaynaklanan bu sorunlar derin yapı kavramıyla izah edilmeye çalışılır (Searle, 1979: 126).

Dil biliminde, üzerinde durulan iki terim vardır. Bunlar Arapçada ‘âmilin karşılığı olabilecek *operator* ve *agent* terimleridir. Operator terimini şöyle açıklanır; uyumlu sözcüklerin bir araya gelmesi anlamına gelen *tadâm* (togetherness) durumu, gramer kuralları ötesinde bir durumdur. Bu durum dil anlayışının genel bir sonucudur. Mesaj sözlü ise bu zaman yakınlığında gerçekleşir. Mesaj yazılı ise bu mekan yakınlığında gerçekleşir. Bu, sözlü mesajın zaman aralığının yakınlığını, yazılı mesajın tertipten ibaret olduğunu anlamına gelir. Ancak bu birliktelik durumu her zaman cümlelerin anlamını çözmek için yeterli değildir. Çünkü cümle, bazı yardımcı ögelere ihtiyaç duyacak kadar karmaşık (ambiguous) olabilir. Bu durumda cümleyi açıklığa kavuşturacak olan *operatörler* (operator)dir. Bunlar, birtakım fonksiyonel yardımcı edatlar yanında vurgu ve tonlama gibi yan unsurlardan oluşur. Bütün bunlar, *operators* (العوامل) olarak isimlendirilir. Bu unsurlar, dinleyene, hangi unsurların uyumlu, hangilerinin birbirini takip ettiğini bildirir. Aynı cümlelerin unsurları arasındaki irtibatın pekiştirilmesinin yollarını gösterir. Örneğin, cümlelerin okunuşunda vurgu anlamı

belirlemede etkin bir role sahiptir. Benzer şekilde cümle öğelerinin sıralaması anlam üzerinde önemli etkiye sahiptir. مائة دولار كلفتني تلك الغلطة (yüz dolara mal oldu bu hata bana) cümlesiyle, كلفتني تلك الغلطة مائة دولار (bu hata bana yüz dolara mal oldu) cümlesi aynı sözcük ve öğelerden oluşmasına rağmen aralarında anlam farkı vardır. Cümlenin kapalılığı, girift yapısı arttıkça, anlama ulaşmak için yardımcı fonksiyonlara (operators-العوامل) olan ihtiyaç artar (**Hamîde: 1997: 32-33**).